

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Shukurova Toshbibi
Xusanovna

*Urgut sog'lomlashtirish
Maktab-internati tarbiyachisi*

NOGIRON BOLALARNI IXTISOSLASHGAN MUASSASALARGA JOYLASHTIRISH VA ULARNING O'Z OILASIDA YASHAMASLIGI BO'YICHA DAVLAT ME'YORLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola ruhiy va jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarga mo'ljallangan muassalalar tarbiyachilari, o'qituvchilari hamda ularning ota-onalariga mo'ljallangan bo'lib, huquqiy hamda me'yoriy davlat hujjatlarini yoritishga qaratilgan.

Kalit sozlar: Hukumat, Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya, qonunchilik, milliy qonun hujjatlari, xizmat ko'rsatish.

Hukumatning Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilish jarayonini boshlashi bilan bog'liq ijobiy harakatlariga qaramasdan, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan kishilarning yarmidan ko'pi nogiron bo'lmagan kishilar bilan bir qatorda o'z huquqlaridan foydalanishi haqida aytgan. Hozirgi vaqtda huquqiy choralar nogironlarni kamsitilishdan himoyalashga imkon bermaydi, aksincha ular nogiron kishilarni chetga chiqarib qo'yadi. Aqliy va intellektual nogironlik odatda huquqiy salohiyatni yo'qotish uchun sabab sifatida keltiriladi. Nogironligi bo'lgan kishilarga nisbatan amaldagi qonunchilikning erkin talqin qilinishi nogironlar haqidagi qarorlarni boshqalar qabul qilishiga imkon yaratadi. Imo-ishora tili O'zbekistonda rasmiy til sifatida tan olinmagan va karlarning madaniy aniqlanishi qo'llab-quvvatlanmaydi. Nogiron kishilarning faqatgina kichik bir qismigina nogironlik to'g'risidagi qonun hujjatlaridan xabardor.

Biroq, amaldagi milliy qonunchilik nogironligi bo'lgan odamlarni ochiqchasiga himoya qilmaydi va ba'zan istisno etishni keltirib chiqaradi. Nogironlik kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik uchun qonuniy ravishda himoyalanganlar orasida bevosita ishtirok etmaydi. Nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishlardan himoya qilish bo'yicha huquqiy choralar kiritilganda, «kamsitish» yetarli darajada aniqlanmagan. So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda nogironlarning 43 foizi O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan huquqlardan to'liq foydalanish huquqiga ega ekanliklarini his qiladi; bu nogiron bo'lmagan kishilarning 74 foizidan farq qiladi. Huquqiy salohiyatni tan olmaslik, «aqliy va intellektual nogironlik sababli» vasiyning tayinlanishi va qaror qabul qilish jarayoni standart jarayonlar bo'lib, fuqarolarni qonuniy nochor qilish uchun ishlatilishi mumkin. Fuqarolar sud majlisiga faqat «iloji bo'lsa, uning sog'lig'ini hisobga olgan holda» sharti taklif qilinarkan, bu holat nogironligi bo'lgan kishilarning huquqiy imkoniyatlarini yo'qotish xavfini yaratadi. Xuddi shu tarzda, Dori vositalari va farmatsevtika faoliyati to'g'risidagi qonun qonuniy salohiyatga ega bo'lmagan shaxslarni ota-onalari yoki qonuniy vasiylarining yozma roziligi asosida farmatsevtik yoki tibbiy mahsulotlarning klinik tadqiqotlarida ishtirok etishiga ruhsat beradi, ulardan esa faqat imkoni boricha rozilik hujjatining shakliga imzo chekib, sanani belgilash talab qilinadi. Bu holat Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning 15(1)-moddasiga tamomila ziddir. Imo-ishora tili rasmiy til sifatida tan olinmagan, karlarning til va madaniyatiga oid aniqlash choralari ham mavjud emas. Milliy qonunchilikda amal qiladigan nogironlikning tibbiy modeli nogironlarni e'tibordan chetda qolishiga olib kelmoqda; ta'lim bilan bog'liq huquqiy til nogironlarning maxsus ehtiyojlari» haqida gapiradi va «kasallik» va «buzilish»ga urg'u beradi. Nogiron bolalar odatda bemor deb ta'riflanadi. Qonunchilik «maxsus» va «ajratilgan» ta'limning turli shakllariga qaratilgan va nogiron bolalarning boshqa bolalar kabi bir xil sifatli ta'limdan foydalanish huquqiga ega bo'lishiga, ishtirok etishiga yoki ta'minlanishiga hech qanday asos ta'minlanmagan.

Ko'pgina hollarda umumiy maktablarda ta'lim olish imkoniyatidan foydalanish uchun nogironligi mavjud bo'lgan bolalar va yoshlar uchun maxsus komissiya tavsiyasi talab etiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, nogironlarning faqat 3-7 foizigina o'z huquqlari to'g'risidagi asosiy qonunlardan xabardor bo'lgan.

Milliy qonun hujjatlarida transportdan foydalanish, aloqa ob'yektlari va vositalarining mavjudligi masalalari tartibga solingan va uy-joy va ijtimoiy infratuzilmalardan foydalanish, loyihalashtirish, qurish va infratuzilmani modernizatsiya qilish bo'yicha qoidalar mavjud. Biroq, bu boradagi rivojlanishga qaramay, nogironlarning huquqlari, majburiyatlari, xizmatlari yoki manfaatlarini hisobga olgan holda, keng tarqalgan ma'lumotlarning yetishmasligi (har qanday

shaklda) mavjud. So‘rov natijalariga ko‘ra, nogiron kishilar (53.9 foiz) uchun zarur axborot, nogironligi bo‘lmagan kishilarga (70,4%) zarur ma‘lumot nisbatan kamroq mavjud. Bundan tashqari, rasmiy imo – ishora va muqobil va kengaytirilgan aloqa vositalari mavjud emas, muloqot qilishda qiyinchiliklar mavjud. Milliy qonunchilik hujjatlarida transport va boshqa ijtimoiy infratuzilmaga kirish talablariga rioya qilmaslik uchun jarima belgilanadi. Biroq, bular asosan samarasiz va barqaror emas. Nogironligi bo‘lgan foydalanuvchilar maktablar, shifoxonalar, ish joylari, xizmatlar (pochta aloqasi, kino va savdo ob‘ektlari) va uy-joylar kabi muhim ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan joylarga yetarlicha kirish imkoni yo‘qligini bildiradi. Respondentlarning 60 foizdan kamrog‘i ushbu joylarga kirish ular uchun oson yoki nisbatan oson deb javob berganlar. Yengil avtomobillar va marshrutkalaridan tashqari, ko‘pincha xususiy avtomobillarga va taksi xizmatlariga qaram bo‘lgan nogironlarga transportdan foydalanish imkoniyati cheklangan. Mavjud bo‘lgan uy-joy, transport, aloqa va hokazolarni tartibga solishga oid qonun hujjatlari mavjud. Biroq, foydalanish talablariga rioya qilmaslik uchun jarimalar samarasiz va barqaror emas. Shu sababli, yaxshilanishlarga qaramay, ko‘pchilik foydalanuvchilar ish joylariga, xizmatlarga va uylarga kirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda va ko‘pchilik harakatlanish uchun xususiy transport vositalaridan foydalanishga majbur bo‘lmoqdalar.

Mustaqil yashashga oid ko‘plab Nogironligi bo‘lgan kishilar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya shartlari O‘zbekiston qonunchiligiga kiritilishi lozim. O‘zbekiston qonunchiligi hozirda nogironlarning jamiyatga qo‘shilishi yoki ularning ishtirokini osonlashtirish borasidagi huquqlarini tan olmayapti. Mustaqil yashashni qo‘llab-quvvatlashning o‘rniga, ixtisoslashtirilgan muassasalarga mablag‘ ajratiladi. Uyda yashashni tanlaganlar orasida deyarli hech kim davlatdan yordam olmaydi. Nogironlarning juda kamchiligi uyda parvarish qilinadi va ularning aksariyat ko‘pchiligi ko‘rsatilgan xizmatlar uchun o‘z yonidan to‘laydi. Uyda asoslangan qo‘llab-quvvatlash faqat mehnatga layoqatli qarovchiga ega bo‘lmagan nogironligi bo‘lmagan kishilarga beriladi. Bu holat esa, ushbu qarovchilar boshqa ish izlashiga to‘sqinlik qiladi. Ruhiy va yuqumli kasalliklarga chalingan odamlar uy sharoitida parvarish qilinish huquqiga ega emaslar. Nogiron kishilarning to‘rtidan bir qismiidan kamrog‘i dam olish tadbirlarida ishtirok etadi va ular (va ularning ota-onalari /qarovchilari) umumiy ijtimoiy tadbirlarda cheklangan tarzda qatnashadi.

«Mustaqil hayot», «jalb qilinish va ishtirok etish», «shaxsiy yordam» kabi Nogironligi bo‘lgan kishilar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyada ko‘zda tutilgan asosiy tushunchalar va konsepsiyalar, O‘zbekiston qonunchiligida to‘liq aks ettirilishi kerak. Bundan tashqari, nogiron kishilarning mahalliy hamjamiyatda to‘liq qatnashish huquqi amalga oshirilmagan. Mavjud bo‘lgan talablarga muvofiq nogironlarning mustaqil hayot kechirishiga imkon bermaydigan to‘siqlarni bartaraf etish bo‘yicha

amaliy yechimlarni aniqlash uchun yetarli darajada malakali mutaxassislarni taqdim etish bo'yicha davlat majburiyatlarini o'z ichiga olmaydi. Shuningdek odamlar uchun murakkab aloqa ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida tegishli yordam berish, ular o'zlarining tanlovlari, qarorlar va imtiyozlarni ishlab chiqish va hisobot berishlari uchun sharoit yaratish lozim. Mustaqil yashashga oid ko'plab Nogironligi bo'lgan kishilar huquqlari to'g'risidagi konvensiya shartlari O'zbekiston qonunchiligiga kiritilishi lozim. O'zbekiston qonunchiligi hozirda nogironlarning jamiyatga qo'shilishi yoki ularning ishtirokini osonlashtirish borasidagi huquqlarini tan olmayapti. Mustaqil yashashni qo'llab-quvvatlashning o'rniga, ixtisoslashtirilgan muassasalarga mablag' ajratiladi. Uyda yashashni tanlaganlar orasida deyarli hech kim davlatdan yordam olmaydi. Nogironlarning juda kamchiligi uyda parvarish qilinadi va ularning aksariyat ko'pchiligi ko'rsatilgan xizmatlar uchun o'z yonidan to'laydi. Uyda asoslangan qo'llab-quvvatlash faqat mehnatga layoqatli qarovchiga ega bo'lmagan nogironligi bo'lmagan kishilarga beriladi. Bu holat esa, ushbu qarovchilar boshqa ish izlashiga to'sqinlik qiladi. Ruhii va yuqumli kasalliklarga chalingan odamlar uy sharoitida parvarish qilinish huquqiga ega emaslar. Nogiron kishilarning to'rtidan bir qismiidan kamrog'i dam olish tadbirlarida ishtirok etadi va ular (va ularning ota-onalari qarovchilari) umumiy ijtimoiy tadbirlarda cheklangan tarzda qatnashadi. Nogironligi bo'lgan kishilar orasida sport va jismoniy mashqlar qiladigan, teatrlarga, kino va muzeylarga tashrif buyuradigan, sevimli mashg'ulotlariga qatnaydigan insonlar soni nogiron bo'lmagan va yuqoridagilar bilan shug'ullanadigan kishilarga nisbatan ikki baravar kamroq. O'zbekiston madaniyatida asosiy ijtimoiy ko'ngilochar joylar sanalmish kafe va boshqa ovqatlanish joylarida nogironligi bo'lgan kishilar uch marotaba kam ovqatlanishadi. Umuman olganda, nogiron kishilar va nogiron bolalari bor bo'lgan kattalar boshqa odamlar bilan muloqot qilish maqsadida o'z uylarini kamdan-kam holatlarda tark etadilar. Bu o'zbek madaniyatida asosiy ko'ngilochar sifatida keng ko'lamda kafe va restoranlarda ijtimoiy tadbirlarda qatnashishni ham o'z ichiga oladi. Nogiron kishilar tibbiy tekshiruvlardan o'tishi holatlari kamroq uchraydi va nogironligi bo'lgan kishilarning chorak qismi zarur tibbiy xizmatdan bahramand bo'lish imkoniyatiga ega emas, hamda belgilangan doridarmonlardan foydalanish imkoniyati yo'qligi haqida xabar beradi. Buning sababi, tegishli tibbiy xizmatlar, dori-darmonlar va transport vositalari uchun to'lash imkoniyati yo'qligi va ushbu xizmatlardan foydalanishga imkon beradigan ma'lumotlarning yetishmasligi.

Nogironligi bo'lgan kishilar yozilgan dori-darmonlar bilan ta'minlanish ehtimoli uch barobar kam. Garchi imtiyozlar va imkoniyatlar to'g'risidagi qonunchilik nogiron kishilarga barcha darajalarda bepul sog'liqni saqlash xizmatlarini taqdim etsada, sog'liqni saqlash sohasidagi to'sqinliklar tekshiruv/diagnostika; shifokor xizmatlari; dorilar; va transport xizmati uchun to'lashga pullari yo'qligidir.

Nogironligi bo'lgan kishilar, nogironligi bo'lmagan kishilarga nisbatan ikki barobar ko'p (5 foiz) insonlar tibbiy xizmatni olish uchun qaerga borish kerakligini bilmaganligini xabar qildilar.

Jismoniy zo'ravonlik- nogiron bolalar bilan intervyular o'rtasida ko'p marotaba takrorlangan mavzu bo'ldi. Davlat muassasalarida nogiron bolalar va nogiron yoshlarning soni haqida ma'lumot yo'q, ammo ayni paytda muassasalardagi bolalarning katta qismi nogiron bolalar va nogiron yoshlardir. Ayrim kishilar aqliy (ammo kommunikativ) salohiyatga ega bo'lishiga qaramasdan, murruvat uyiga joylashtirish uchun nogiron bo'lgan kattalar yoki bolaning roziligi talab qilinmaydi va bir marta qo'yilsa, juda oz sonli odamlar bu muassasalarni tark etadi. Qonunchilikda zo'ravonlik, ekspluatatsiyani oldini olish uchun bu muassasalarni mustaqil nazorat qilish va monitoring qilish nazarda tutilmaydi

O'zbekistonning bolalarni himoya qilish to'g'risidagi qonuni izchil emas. Oila kodeksi va «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonun qonuniy muhofazani taqdim etsa-da, jismoniy zo'ravonlik nogiron bolalar bilan suhbatda takrorlanadigan mavzudir. Bu zo'ravonlik boshqa nogiron bolalardan zo'ravonlik, shuningdek, kattalar tomonidan nogiron bolalarga qilingan zo'ravonlikdir. Maxsus muassasalardagi nogiron bolalar va kattalarning aniq soni haqida ma'lumot yo'q, biroq davlat ma'lumotlariga ko'ra, davlat muassasalarining 80 foizdan ortig'i nogiron kishilar uchun tashkil etilgan. 2014-yildan boshlab 18 yoshdan yuqori yoshdagi kattalar uchun 18 ta va 4-18 yoshdagi bolalar uchun 6 murruvat internatlari tashkil etilgan. Bolalarni va kattalarni joylashtirish ota-ona, qarovchi yoki vasiyning arizasi asosida amalga oshiriladi va na kattalarning, na bolaning roziligini olish talab etiladi. Bu murruvat yularning (ko'pchilik) fuqarolarning qonun bo'yicha huquqiy imkoniyatga ega emasligi, mustaqil ravishda yashash huquqini amalda cheklashlari dalilini ko'rsatadi. Muruvvat uylari haqidagi qarorda, muruvvat uylariga faqatgina 1 yoki 2-sonli nogironlik guruhidagi kattalar va aqliy zaiflikka ega bo'lgan nogiron bolalar joylashtirilishi mumkin deyilgan bo'lsa-da, muruvvat uylariga an'anaviy tarzda muloqot qila olmaydigan boshqa nogiron kishilar joylashtirilganligini ko'rsatadi va ular yuqorida ko'rsatilgan toifalarga mos kelmaydi. Amalda, muassasani tark etish hollari deyarli noma'lum. Eng muhimi, nogironligi bor odamlar uchun ixtisoslashgan muassasalar to'g'risidagi qonun hujjatlarida nogironligi bo'lgan odamlarni ekspluatatsiya, tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish uchun ularni mustaqil kuzatuvchi organlari uchun hech qanday qoidalar yo'q. Jismoniy zo'ravonlik- nogiron bolalar bilan intervyular o'rtasida ko'p marotaba takrorlangan mavzu bo'ldi. Davlat muassasalarida nogiron bolalar va nogiron yoshlarning soni haqida ma'lumot yo'q, ammo ayni paytda muassasalardagi bolalarning katta qismi nogiron bolalar va nogiron yoshlardir. Ayrim kishilar aqliy (ammo kommunikativ) salohiyatga ega bo'lishiga

qaramasdan, murruvat uyiga joylashtirish uchun nogiron bo'lgan kattalar yoki bolaning roziligi talab qilinmaydi va bir marta qo'yilsa, juda oz sonli odamlar bu muassasalarni tark etadi. Qonunchilikda zo'ravonlik, ekspluatatsiyani oldini olish uchun bu muassasalarni mustaqil nazorat qilish va monitoring qilish nazarda tutilmaydi.

Foydalanish tavsiya etiladigan o'quv-uslubiy adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M., Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar // Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017 – 104 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. (2020-yil 29-dekabr).
3. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YUNISEF tashkiloti.– Toshkent, 1992. – 48 b.
4. Образование 2030. Inchxonskaya deklaratsiya i ramochnaya programma deystviy./ OON. YUNESKO. Inchxon. 2015.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2014-y.
6. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni / O'RQ-637-son 23.09.2020-y.
7. O'zbekiston Respublikasining Qonuni/“Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi O'RQ-641-son 15.10.2020 y.
8. O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi Qonuni”. // – Toshkent, 2008.
9. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
10. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son Farmoni.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 2020-yil 6-noyabrda PQ-4884-son qarori.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida” 2021-yil 25-yanvarda PQ-4963-son qarori.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. Toshkent sh., 2017-yil 1-dekabr, PF-5270-son.